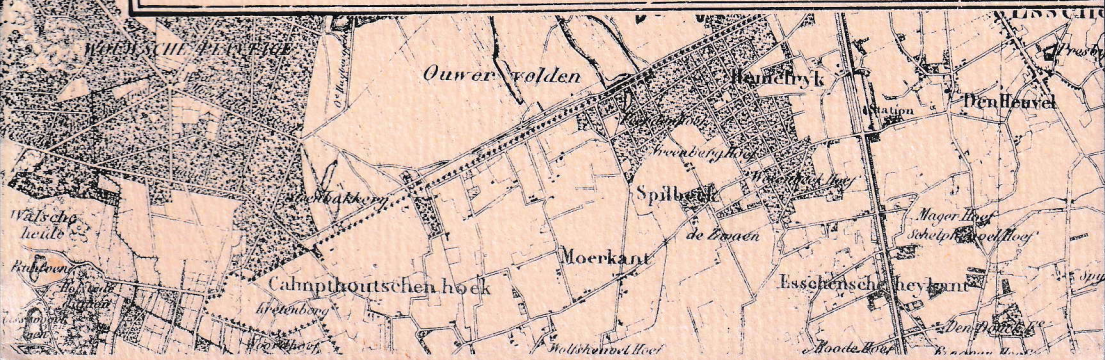

heemkunde kring
DE VIERSCHAER
WOUW

4 - 85

ter nagedachtenis aan mijn moeder
die mijn kennis van het Westbra-
bants steeds levend gehouden
heeft.

Over schuilgaande medeklinkers en hun sporen

Spreken is een uiterst gekompliceerde bezigheid, zó gekompliceerd dat je er maar beter niet bij stilstaat, op gevaar af anders de grootste brokken te maken. Pas als er iets mis gaat, bijv. doordat iemand vanwege een bepaald letsel ineens niet meer kan praten, moet het ons wel opvallen wat een kunst het blijkbaar is, de woorden op een rij te krijgen. Maar ook het vormen van een woord of zelfs een enkele spraakklank is een proces waarbij een groot aantal ingewikkelde activiteiten komt kijken, die zich bovendien in een duizelingwekkend tempo voltrekken.

Het begint bij onze hersenen, die een opdracht geven een bepaalde spraakklank te realiseren; het eindigt met het weerklinken van die klank, maar voordat het zo ver is, zijn er heel wat signalen over en weer gegaan tussen dat hoofd en het spraakorgaan (stembanden, mondholte enz.). Een groot deel van die signalen lijken halve signalen die appelleren aan bekende, vertrouwde handelingen, die bijna automatisch verlopen.

Worden we geconfronteerd met een ons onbekende spraakklank, dan valt er niets te automatiseren en dan raken we ook meteen in de problemen. Voor veel dialektsprekers is het Nederlands op een aantal punten een vreemde taal. Denkt U maar aan de moeilijkheden die het spreken van de h, ons Westbrabanders, oplevert.

Om het nog ingewikkelder te maken, houden we bij het spreken vaak van te voren al rekening met de spraakklank die nog niet aan de beurt is. Dat is heel gemakkelijk te konstateren als we, staande voor een spiegel, ná elkaar uitspreken kiek en koek. Al vóórdát we aan de klinker toe zijn, dus al bij het spreken van de k, hebben onze lippen zich ingesteld, óf op de ie of op de oe. En we hoeven daar niet bij na te denken: het gaat automatisch.

Daarbij is dit anticiperen op een volgende spraakklank, zéker voor het fysiologische aspekt ervan (dat is het

aantal spierbewegingen dat nodig is om het spraakorgaan in te stellen en te doen functioneren) zuivere winst. Je zou kunnen zeggen dat, wat in het geval kiek en koek gebeurt, een aanpassing betekent van de ene spraakklank aan de volgende klank. Dit verschijnsel wordt in de taalkunde assimilatie genoemd. Het vergemakkelijkt de techniek van het spreken, wanneer dat op een normale, vlotte manier gedaan wordt, want de articulatie van de ene spraakklank wordt een beetje gelijk gemaakt of aangepast aan die van de volgende en soms ook omgekeerd.

Assimilatie of, zoals het vroeger heette, aangelijking, bestaat in allerlei vormen, maar steeds wil het zeggen, dat twee of meer spraakklanken wat meer (of soms zelfs helemaal) op elkaar gaan lijken.

Er zijn klankopeenvolgingen die een normaal mens niet eens zou kunnen uitspreken zonder assimilatie:

(1a)	voetveeX	wordt:	voetfeeX
	ruxzak	:	ruXsak
(1b)	onklaar	:	ong klaar
	aanpassen	:	aampassen

De assimilatie in (1a) is een zogenaamde assimilatie van stem, dat wil in dit geval zeggen dat de v en de z, die normaal met de trilling van de stembanden worden uitgesproken (dat kunt U zelf gemakkelijk voelen!), hier hun stem verliezen, onder invloed van de t en de X. Het teken X is de notatie voor een medeklinker als die waar het woord goochelen mee begint: een stemloze spirant). T en X bezitten zelf geen stembandtrilling.

In (1b) hebben we een assimilatie van plaats: de n wordt gewoonlijk geproduceerd met de tongpunt tegen de tanden. In een assimilatie-situatie als hier verschuift het assimilatiepunt resp. naar achter, richting k, of naar voren, richting p.

Assimilatie beperkt zich trouwens niet tot klankopeenvolgingen binnen het woord, maar doet zich evengoed voor tussen klanken die een onderdeel zijn van verschillende woorden:

(2a)	wat is dat	wordt:	wadizda
	de kat zit op bet:	:	de kät sit obbet

41
(2b) ik ken Kees wordt: ik keng Keze

Ook hier weer in (2a) gevallen van assimilatie van stem, in (2b) van assimilatie van artikulatieplaats. Het verschil tussen geassimileerde en niet geassimileerde spraak is het duidelijkst waar te nemen, als men zo'n zinnetje langzaam en overdreven nadrukkelijk uitspreekt.

In alle besproken gevallen hadden we steeds te maken met twee achter elkaar volgende medeklinkers. Er zijn in het Westbrabants echter ook veranderingen van medeklinkers zonder dat de eerste van de twee, de feitelijke "dader", aanwezig schijnt te zijn:

(3) wa veul wordt: wa feul
wa gaode doen : wa Xaode doen
da zal wel : da sal wel

Het gekke is dat hier een stemhebbende medeklinker (v, g, z) stemloos wordt, terwijl hij juist voorafgegaan wordt door het meest stemhebbende soort spraakklank dat er is, namelijk een klinker.

Iedereen, die Westbrabants spreekt, doet dat zo, en naar de mening van de taalkundige ook foutloos, dat wil zeggen, in overeenstemming met de systematiek van het dialect, hoe vreemd dat systeem op bepaalde punten ook lijkt.

Men zegt dan wel eens dat de sprekers in dit geval wel weten dat woorden als wa, da, di, enz. eigenlijk op een t eindigen en dat die t af en toe wordt weggelaten. Het argument zijn dan verschijnselen als in (4):

(4) wadistammel (wat is er allemaal)
didis Xoet
dadallemaal

De onderstreepte d in deze vormen komt natuurlijk niet uit het niets, maar is terug te voeren tot een t, die voor een klinker tot d wordt. Dat doen alle soortgelijke t's in het Westbrabants:

(5a) gaat ij ook wordt: gaodij ok
ge komt ok : ge komdok
ij kent alles : ij kendalles

- Het verschil tussen (5a) en (5b) lijkt me onder andere hierin te zitten dat het in (5a) gaat om vormen die soms hun t kwijt zijn:

- Daarmee wil ik overigens niet zeggen dat het zo nu en dan ontbreken van zo'n t de oorzaak is dat hij in andere situaties stemhebbend (en dus d) wordt.

(7) dadis nie waor
 dadis ok nie alles
 ij wit 't nie
 ij kan nie komme

(8) da motte mijn nie vraoge wordt: da motte mijn nie
fraoge
dadis nie veul : dadis nie feul
nie zègen, or : nie sègen, or
nie goet : nie Xoet

De eerste luidt, dat de taalgebruikers gewoon van buiten leren, in de periode dat ze hun taal verwerven, dat het moet zijn: nie feul, wa Xoed, nie sège, waarbij men er dan van uitgaat, dat deze formaties als zodanig ontstaan zijn, in de tijd dat niet zijn t nog had.

41

Toch heeft deze verklaring iets onbevredigends, want ze houdt geen rekening met de systematiek die er achter schuilgaat. Dat systematische blijkt bijv. als zich een nieuw of vreemd woord aandient, dat met een stemhebbende medeklinker begint. Dan werkt hetzelfde mechanisme als bij de vertrouwde woorden:

- (9) dat is nie Zorro wordt: dadisnie Sorro
(Zorro, een nu vergeten filmheld)

Volgens de tweede opvatting hebben we bij een woord als nie te doen met een abstracte, een schuilgaande medeklinker t, die alleen zichtbaar - of beter: hoorbaar - wordt in zijn effect op sommige volgende medeklinkers.

Met andere woorden: de taalgebruiker heeft op grond van de assimilatiegevallen die hij hoorde, toen hij leerde spreken, het assimilatie-effect waargenomen en dat teruggekoppeld naar het voorafgaande woord, dat hij - zo kunnen we het ons voorstellen - voorzag van de eigenschap "veroorzaakt verstemlozing". Dat verklaart waarom hij of zij ook bij nieuwe woorden dezelfde assimilatie laat horen, veroorzaakt door het immer t-loze nie, als bij hele bekende woorden.

Dit is niet het enige geval van een terugkoppelend kommando tot assimileren in het Westbrabants. Vergelijk de volgende twee groepen zinnetjes:

- (10) wie van de drie is er al klaar?
die van Keze (bijv. de dochter) is de eerste gewore
toen zijn ze naar uis gegaon
- (11) wie fan Wouw komt, maag wel uitkijke
de fiets die fan Keze is, is gestole
toen sen uis verkocht waar, giengtje veruize.

Het grammatikale verschil tussen (10) en (11) is, dat in de laatste groep de zinnen een onderschikking bevatten, oftewel een bijzin. En de assimilatie - of beter: het stemloos worden van v en z- speelt zich hier steeds hier steeds af onmiddellijk ná het woord dat die bijzin inleidt: wie, die en toen. En alweer eindigen deze woor-

den zelf niet op een konsonant, die het volgende woord stemloos zou kunnen laten beginnen, zoals bij normale assimilatiesituaties.

Ook hier moeten we weer een teruggekoppeld assimilatiekommando aannemen als gevolg van een zich nu schuilhoudende konsonant. In dit geval is het zich schuilhouden nog niet zo definitief als bij nie. Het proces van het zich verstoppert of het verdwijnen is nog bezig en we kunnen het als het ware op de voet volgen.

Van de zinnetjes onder (11) bestaan in de taal van wat oudere Westbrabanders (of van hen die dat willen worden) de volgende varianten:

(11a) wie at fan Wouw komt, maag.....
de fiets die at fan Keze is,
toen at sen uis verkocht waar,

(11b) wie a fan Wouw komt, maag
de fiets die a fan Keze is,
toen a sen uis verkocht waar,

Of de vormen onder (11a) nog veel voorkomen, weet ik niet, maar de zinnen van het type onder (11b) zijn heel gewoon. Nu is ook duidelijk hoe dit proces zich in dit geval aan het voltrekken is. In de oudste fase werd een woord, dat een bijzin inleidde, gevolgd door het (versterkende) partikel at, dat de volgende konsonant stemloos kon maken, doordat het zelf op een stemloze t eindigde. Toen die t van at begon te verdwijnen (zoals zo veel t's), werd een assimilatiekommando gehecht aan het resterende a. Toen ook dit a begon te verdwijnen, werd dat kommando overgenomen door het eraan voorafgaande woord. Gevolg is dat nu elke Westbrabantse bijzin begint met een woord dat assimilatie veroorzaakt:

(12) eer se weX waar, begon 't te regene
wanneer Xe te laat komt, meude niemer binnen
toen söllie derbij waare.....

Uiteraard treedt er - zo op het oog - normale assimilatie op als het eerste woord (voegwoord of voornaamwoord) zelf op een stemloze medeklinker eindigt:

- (13a) as se te laat komt,...
ik weet nie welk fan jou is.

Al lijkt het op grond van varianten als:

- (13a) as asse te laat komt,.....
ik weet nie welk a fan jou is.

wel waarschijnlijk dat ook in de zinnen van (13) een verscholen at zit; bovendien mogen we dat ook op systematische gronden wel aannemen.

Door deze systematiek beschikt de toehorende Westbrabander anderzijds over een middel om een zin al aan het begin als hoofd- of bijzin te herkennen. Vergelijk het volgende paar:

- (14a) wie fan de drie er twee raakt, krijgt.....

- (14b) wie van de drie komdeerst?

In zin (14b) is aan de vorm van te horen dat de woorden wie van de drie een geheel vormen, terwijl aan fan (14a) meteen duidelijk wordt, dat dat daar niet het geval is. Hier is aan de stemloze medeklinker van fan ook te horen dat er een bijzin volgt. Deze signaalfunctie is wellicht de verklaring waarom het verschijnsel zo'n taai bestaan leidt.

Met deze laatste verschijnselen zijn we ondertussen op een heel ander terrein gekomen, dan aan het begin van dit artikel. Toen ging het om spraakklanken, die door het onderling contact veranderen en telkens opnieuw wanneer we ze uitspreken.

De echte assimilatie is in feite een fysiologisch proces, wat we kunnen konstateren als we de woorden (of de betrokken spraakklanken) langzaam en gesepareerd uitspreken. Dan blijft de assimilatie of aangelijking achterwege.

Heel anders is het stemloos worden of beter eigenlijk, het stemloos zijn na een woord als nie en na een voegwoord of voornaamwoord, dat een bijzin inleidt. Als ik me niet vergis, is dit verschijnsel juist niet afhankelijk van het spreektempo, en zal de Westbrabander of Westbra-

41
bantse, als het moet, kunnen zeggen: twaar uit vor
se ... der aareg in aare, dus met een stemloos se.
Zo'n stemloos woordbegin op die plaats in de zin was aan-
vankelijk een normaal assimilatieprodukt, waarbij de bete-
kenis buiten spel bleef. In het tegenwoordige Westbra-
bants heeft het spoor dat het onderschikkend partikel at
heeft achtergelaten (dat is dus de stemloze medeklinker,
die volgt op de plaats waar at eens stond), de (syntak-
tische) betekenis van dat partikel overgenomen.

Dit is het enige geval mij bekend, waarin een spraakklank
(mede) betekenisdragend is.

Amsterdam, november 1985.

DR. JAN STROOP.

N.B. De spelling die ik in de dialektvormen heb gebruikt,
is niet in alle opzichten fonetisch; het is een compromis
dat op het punt waar het hier om gaat, hopelijk duidelijk
is.

Deze uitgave werd mede mogelijk
door financiële steun van de
Rabobank „Wouw - Kruisland”

